

je bez sumnje utjecalo na današnje istraživačke poduhvate. Analiza ranijih istraživačkih dometa svakako nema utjecaja na širenje spektra drugih istraživačkih mogućnosti, onih velikih, koji do sada nisu uspjeli da se čvrsto etabliraju u domaćoj historiografiji. Historijske tematike koje su ranije bile zanemarene ili u sjeni, postale su privlačne historičarima, koji su zatim pokušali svoja ranija istraživanja postaviti na razinu tih tematika. Jedna od njih je svakako i marginalnost. Iako studije marginalnosti ne predstavljaju neko značajnije otkriće, interes za njih je sve veći, što posljedično uvećava i broj postavljenih pitanja, a onda i pristupa i metoda. U tom pogledu, kada je riječ o bosanskohercegovačkoj historiografiji, vrijedno izdanje je *Zbornik radova* naslovljen "Na margini povijesti".

Nastao je kao rezultat rada na projektu "Historiografija i nacionalizam: na margini povijesti", koji je realiziran zahvaljujući Udruženju za modernu historiju tokom 2018. godine, uz pomoć *Fondacije Heinrich Böll Stiftung*, gdje je jedna od faza spomenutog projekta bila i

priprema ovoga zbornika. U njemu su vlastitim istraživačkim pitanjima, u svrhu što kvalitetnijeg doprinosa ranije zanemarenim tematikama, prezentirani radovi bosanskohercegovačkih historičara Amira Duranovića, Amile Kasumović, Enesa S. Omerovića, Husnije Kamberovića i Melise Forić Plasto. Napisan je na sveukupno 183 stranice teksta, pored dijela o predgovoru i biografijama autora, i podijeljen na pet poglavlja. U svakom od njih, autori su pružili čvrste temelje za dalje izučavanje i problematiziranje ovih, ali i srodnih pitanja.

Dometi savremene bosanskohercegovačke historiografije, naglašavajući učinke političkih, društvenih i ekonomskih zbivanja, ali svakako i administrativnih i institucionalnih momenata koji su bili presudni za promjene ne samo u historiografiji nego i u zemlji, prezentirani su kroz rad pod nazivom "Savremena bosanskohercegovačka historiografija: na margini povijesti" Amira Duranovića. Iako su problemi pred kojima se nalazila bosanskohercegovačka historiografija 1990-ih godina, a

***Na margini povijesti: Zbornik radova*, ur. Amir Duranović.
Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2018, 181.**

(Re)valorizacija dosadašnjeg napretka. Takva polazišta prvenbavljenja prošlošću unutar historijske nauke najbolji je pokazatelj historiografskog razvoja, uspona i

napretka. Takva polazišta prvenstveno su uvjetovana propitivanjem epistemoloških, metodoloških i reprezentacijskih okvira, što

čije se posljedice i danas osjete, još uvijek neprevaziđeni, autor kroz rad naglašava da se radi na organiziranju raznih naučnih skupova, okruglih stolova, konferencija i drugih aktivnosti koje bi pomogle praćenju savremenih trendova i doprinijele pomaku domaće historiografije koja se još uvijek nalazi na margini savremene bosanskohercegovačke historije. U tom smislu, značaj ovog rada može biti, kao što je i sam autor nagovijestio, poticajan i shvaćen kao poziv za saradnju historičara iz Bosne i Hercegovine sa historičarima u regionu, ali i šire, kroz razne projekte. Također, važan je razvoj novih pristupa, širenje spektra izvora, što rezultira izborom novih historijskih tema koje će se proučavati. Time će se uspjeti prenijeti poruka ovog zbornika i ukloniti sa margina barem neka pitanja bosanskohercegovačke historije.

Ukazivanje na potrebu povijesti marginalnih i "neuspješnih" predstavila je Amila Kasumović u idućem poglavlju zbornika. Prvenstveno se fokusirala na važnost bavljenja poviješću marginalnih u širem smislu, a zatim se osvrnula

na nešto neafirmiraniju povijest "neuspješnih". U svrhu razumijevanja tih kategorija, autorica je prezentirala kratak osvrt na razvoj historiografije. Važnost ovog osvrta ogleda se u mogućnosti da se etabliraju različite vrste pristupa historiji marginalnih grupa i marginalnosti uopće, ali i da se napravi poveznica koja bi mogla spojiti niz dosad neuhvatljivih pristupa. Svakako još jedan recepcijski ključ čitanja ovoga rada bio bi u smjeru da se dopre do onih struktura koje su dosad bile neuhvatljive, barem kada je riječ o bosanskohercegovačkoj historiji. Tu je riječ upravo o onome što Amila Kasumović piše. Autorica također nije izostavila napomenuti izazove sa kojima se istraživač treba uhvatiti ukoštac ukoliko namjerava pisati o takvim tematikama. A to je posebno važno, jer je upravo u drugom dijelu rada, za koji se slobodno može reći da je ključan u prezentiranju arhivskih istraživanja Amile Kasumović, pažnja posvećena proučavanju dvije marginalne skupine bosanskohercegovačkog društva krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a to su prostitutke i Romi.

Idući rad pod nazivom "Sa margina bosanskohercegovačke historiografije: nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941)" nastao je kao produkt istraživanja Enesa S. Omerovića. U njemu je ponuđen pregled djela koja se odnose na nacionalne manjine u međuratnoj Bosni i Hercegovini. Doprinos ovoga rada ogleda se u tome što do objave ovog zbornika u dotadašnjoj bosanskohercegovačkoj historiografiji nije postojao nijedan rad u kojem je na sveobuhvatan način analizirano pitanje ili jedne ili svih nacionalnih manjina koje su živjele između dva svjetska rata na prostoru Bosne i Hercegovine. Istina, ono o čemu se ranije pisalo, uglavnom nije opravdalo očekivanja, a poražavajuća je činjenica i to što su uglavnom drugi, stranci, bili upravo ti koji su inicirali pokretanje takvih istraživanja. Sa tog stajališta pogled izvana je samo jedna dimenzija koja mora biti upotpunjena pogledom iznutra, a svakako da ne treba zaboraviti da i jedna i druga perspektiva unutar sebe mogu biti višeslojne, pa ponekad i oprečne. Autorovo naglašavanje oskudnosti obrađe-

nosti tematika iz međuratnog perioda i historiografske marginalizacije sudbine manjina u najmanju ruku je poticajno. Ovdje vrijedi spomenuti i to da je nedugo nakon objavljivanja ovoga rada u okviru zbornika autor Omerović objavio i svoju knjigu "Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941)" i time dokazao da će budući istraživački poduhvati popuniti prazninu unutar bosanskohercegovačke historiografije kada je riječ o ovim tematikama.

Percepcija prošlosti iz očista politički motiviranih upozorava historičare da napokon stanu u odbranu svojoj nauci. Da je politiku i iskorištavanje historijskih događaja, momenata i ličnosti moguće svrstati zajedno u bosanskohercegovačkoj historiografiji, svjedoči rad Husnije Kamberovića, koji nosi naziv „Slučaj Mustafe Busuladžića – sa povijesne margine ka politikantskom centru“. U njemu se autor poslužio primjerom marginalne historijske ličnosti Mustafe Busuladžića ne kako bi se bavio njegovom ulogom i djelovanjem u Drugom svjetskom ratu, nego kako bi objasnio vlastito viđenje rehabilitacije nakon du-

žeg niza godina, a zatim i izbijanja Busuladžića u centar prijevora u naučno-političkim krugovima. Autor se bavi dosezima tih prijevora i u radu nastoji analizirati i revidirati shvatanja o toj tematici, a posljedično i onome što ta shvatanja mogu prouzrokovati ponajviše akcentirajući probleme nesveobuhvatnih pristupa, te pristupa koji su temeljeni na promatranju historijske ličnosti izvan konteksta vremena.

Složena i komplicirana struktura uprave na svim nivoima organiziranja u Bosni i Hercegovini odražava se i na jedan snažan elemenat na koji društva treba da se oslanjaju – obrazovanje. Tako se u radu "Marginalne grupe na stranicama savremenih bosanskohercegovačkih udžbenika historije" Melisa Forić Plasto bavi istraživanjem na osnovu udžbenika historije / istorije / povijesti koji se koriste danas u Bosni i Hercegovini u svrhu potrage za odgovorima u kojoj mjeri i da li su uopće marginalne skupine zastupljene u njima. Fokus je usmjeren na tri nastavna programa i udžbenike kao primjer bosanskog, hrvatskog i srpskog, što se čini pomalo konfuzno za

istraživanje, ali svakako pruža mogućnosti za brojna polazišta pri analizi, od kojih je osobito interesantno komparativno. Autorica se u svome radu poziva na zakonsku regulativu u Bosni i Hercegovini, preporuku Vijeća Evrope, smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika historije, spominjući i djelovanje projekata koji su za misiju imali sprovođenje reformi na polju obrazovanja u Bosni i Hercegovini, a za konačni cilj modernizaciju nastave historije u Evropi uopće. Nakon iscrpne analize marginalnih grupa na stranicama savremenih bosanskohercegovačkih udžbenika historije, predstavljeni su uočeni nedostaci, ali i pozitivni primjeri, a kako ova tema ne bi ostala na marginama historije Bosne i Hercegovine, autorica je za kraj, umjesto zaključka, ponudila poticajne preporuke budućim istraživačima.

Ovaj zbornik u cjelini predstavlja iskorak u bosanskohercegovačkoj historiografiji kada je riječ o tematiziranoj problematici u njemu. Radovi, osobito autorice Amile Kasumović i Husnije Kamberovića, bez dvojbe mogu poslužiti kao idejni okvir za to

kako razumijevanje marginalnih skupina i marginalnosti zahtijeva temeljno propitivanje jezika izvora. Naravno, na toj bi se dimenziji moglo poraditi na narednim projektima koji će se baviti sličnim / istim temama. Izdanje je pomoglo da se barem jedan dio zanemarenog kutka bosanskohercegovačke historije pomakne sa margine i

približi savremenim trendovima. Kao vrlo uspješan tematizacijsko-sintetski poduhvat, zbornik bi trebao biti uzoran, a djelatnost Udruženja za modernu historiju izazov i za druga udruženja koja se bave antičkom, srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom historijom.

Dina Pašić